

Duits-Joodse vluchtelingenkinderen in Bergen aan Zee

FC Zeehuis

Van woensdag 4 januari 1939 tot woensdag 22 maart 1939, precies elf weken, verbleven er in totaal 96 alleenstaande Joodse vluchtelingenkinderen uit het Derde Rijk in Het Zeehuis in Bergen aan Zee. Hoe kwamen deze kinderen in Bergen aan Zee terecht en wat is er bekend over hun verblijf in Het Zeehuis en hun lot daarna?

Nadat in januari 1933 de nationaal-socialisten in Duitsland aan de macht waren gekomen, besloten veel Duitse Joden om te vluchten. Toch kozen sommige Joden ervoor om in Duitsland te blijven. De redenen hiervoor liepen uiteen: sommigen konden niet geloven dat de macht van de nazi's een lang leven zou zijn beschoren, anderen hadden een bedrijf of een ziek familielid dat niet in staat was te emigreren. Ook al zagen de nazi's emigratie toentertijd als dé oplossing van hun 'Jodenprobleem', legale emigratie vanuit Duitsland werd steeds moeilijker doordat zowel de nazi's als de ontvangende landen de regels omtrent emigratie respectievelijk immigratie steeds verder aanscherpten.

De Kristallnacht - de nacht van 9 op 10 november 1938 waarin duizenden Joodse huizen en bedrijven werden vernield, mannen en jongens vermoord of gevangengenomen werden en synagogen in brand gestoken - veranderde de situatie van de nog in Duitsland wonende Joden. Vooral moeders, die er in veel gevallen plotseling na de arrestatie van hun echtgenoot alleen voor stonden en bovendien geen inkomsten of woonruimte meer hadden, waren wanhopig. De kinderen in veiligheid brengen, dat was de eerste prioriteit. Vlak na de Kristallnacht kwamen veel kinderen illegaal de grens over. In de dagbladen werden deze schrijnende tafereelen beschreven. De ouders hoopten hun kinderen op korte termijn achterna te kunnen reizen.

Al snel kwam er een internationale samenwerking op gang om de zogenaamde kindertransporten te organiseren. Joodse organisaties in Duitsland en Oostenrijk verzamelden namen en regelden het vertrek. Hulporganisaties in Nederland (evenals in België, Frankrijk, Zweden en Engeland), overwegend bestaand uit Joodse vrijwilligers, zorgden ervoor dat de kinderen konden worden opgevangen. In totaal zouden bijna tweeduizend alleenstaande kinderen naar Nederland komen.

Hajo Meyer (links) en Gerd Weinberg.

In maart 1938 had de Nederlandse regering besloten de grens te sluiten voor Joodse vluchtelingen. Er waren er immers al zo veel, naar schatting zo'n 25.000. De 'Anschluss' met Oostenrijk veroorzaakte een nieuwe golf vluchtelingen, terwijl de economische situatie nog steeds rondt slecht te noemen was, met werkloosheidscijfers van rond de 15%. Meer vluchtelingen betekende meer werklozen, was de angst. Maar de publieke opinie was van mening dat Nederland toch *iets* moest doen. Voor kinderen kon iets makkelijker de hand over het hart worden gestreken: deze zouden immers, voorlopig althans, geen plek op de arbeidsmarkt innemen.

De Nederlandse regering kwam met een compromis: een beperkt aantal kinderen zou worden toegelaten, op voorwaarde dat zij zo snel mogelijk zouden doorreizen naar andere landen. In de praktijk was dat niet zo eenvoudig, omdat die andere landen bepaald niet met open armen stonden te wachten. De Engelsen hielden zowel de deur naar Engeland als die naar Palestina op een heel kleine kier, de Amerikanen gebruikten hun reeds in de jaren twintig ingevoerde quotum om de toestroom van vluchtelingen te beperken. Desondanks was 29% van de bijna 2000 vluchtelingenkinderen uit Nederland vertrokken toen de

Vluchtelingenkinderen in Het Zeehuis.

Duitsers in mei 1940 ons land binnenvielen. Achteraf gezien heeft het gebrek aan barmhartigheid levens gespaard. Maar dat kon niemand in 1938 voorzien. De hoop en verwachting was immers dat, mocht er oorlog uitbreken in Europa, Nederland net als tijdens de 'Grote Oorlog' (1914-1918) neutraal zou blijven.

Het eerste kindertransport

Op 4 januari 1939 arriveerde het eerste grote kindertransport, bestaande uit 248 kinderen, in Nederland. Een groep van 115 jongens reisde naar Eindhoven waar Philips het Dommelhuis ter beschikking had gesteld. Een groep van 44 meisjes ging naar Losser. Een groep die via Oldenzaal had gereisd, kwam om 11 uur 's avonds in Bergen aan; de andere groep, die via Zevenaar in het land was gekomen, kwam met grote vertraging pas om 1 uur 's nachts in Bergen aan. De totale groep bestond uit 50 meisjes en 39 jongens. De oudste was een meisje van bijna 18, de jongsten waren twee knapjes van bijna 4 jaar oud. Onder hen ook Hans Joachim (Hajo) Meyer uit Bielefeld. Hajo was 14 jaar oud toen hij op die koude winterdag in Nederland aankwam. Tussen 6 januari 1939 en 29 januari 1943 schreef Hajo tijdens zijn verblijf in Nederland vele brieven en kaarten naar zijn ouders in Bielefeld. In mei 1943 moesten zijn ouders naar Theresienstadt vertrekken. Voor hun vertrek gaven zij alle brieven in bewaring bij niet-Joodse bureaus. Na de oorlog kwam een van Hajo's broers deze mensen op het spoor en werden de brieven aan hem overhandigd. De brieven, in 2014 gepubliceerd, geven een uniek inzicht in het leven van een vluchtelingkind in Het Zeehuis.

De Nederlandse regering aarzelde aanvankelijk wat te doen met de toegelaten vluchtelingenkinderen. In eerste instantie was het idee om de kinderen zoveel mogelijk bij familie onder te brengen, want dit zou de regering niets kosten. Maar vrij snel werd besloten dat het toch beter zou zijn alle kinderen in tehuizen onder te brengen. Zo kon beter toezicht gehouden worden op de kinderen en hun verdere emigratie. Bovendien was de vrees dat het de kinderen zo goed zou bevallen bij hun familie dat ze niet meer weg zouden willen. Aan de familieleden, die zich eerder in groten getale bereid hadden verklaard hun neefjes en nichtjes in huis te nemen, werd door de regering om een bijdrage in de 'verpleegkosten' gevraagd: f 50,- per kind per maand. De meeste familieleden reageerden boos en verontwaardigd: niet alleen was dit bedrag voor hen echt niet op te brengen (een arbeider verdiende in die tijd ongeveer f 30,- per week), zij wilden ook niet dat de kinderen naar een tehuis zouden gaan.

Op 7 december 1938 had het Centraal Genootschap voor Kinderherstellings- en Vacantiekolonies onder andere Het Zeehuis in Bergen aan Zee aangeboden aan het ministerie van Binnenlandse zaken ten behoeve van de opvang van kindervluchtelingen. Het Zeehuis zou van begin december 1938 tot eind maart 1939 beschikbaar zijn voor negentig kinderen. Overigens kon ook Villa Russenduin (het huidige Huize Glory) in Bergen aan Zee worden gebruikt voor negentig kinderen, maar dit is nooit gebeurd. De koloniehuisen stonden toch altijd leeg in de winter. Er was ook geen verwarming! Voor de vluchtelingenkinderen werden er kachels ingezet, dit ging ten koste van tien verblijfsplaatsen. ►

Het verblijf in Het Zeehuis

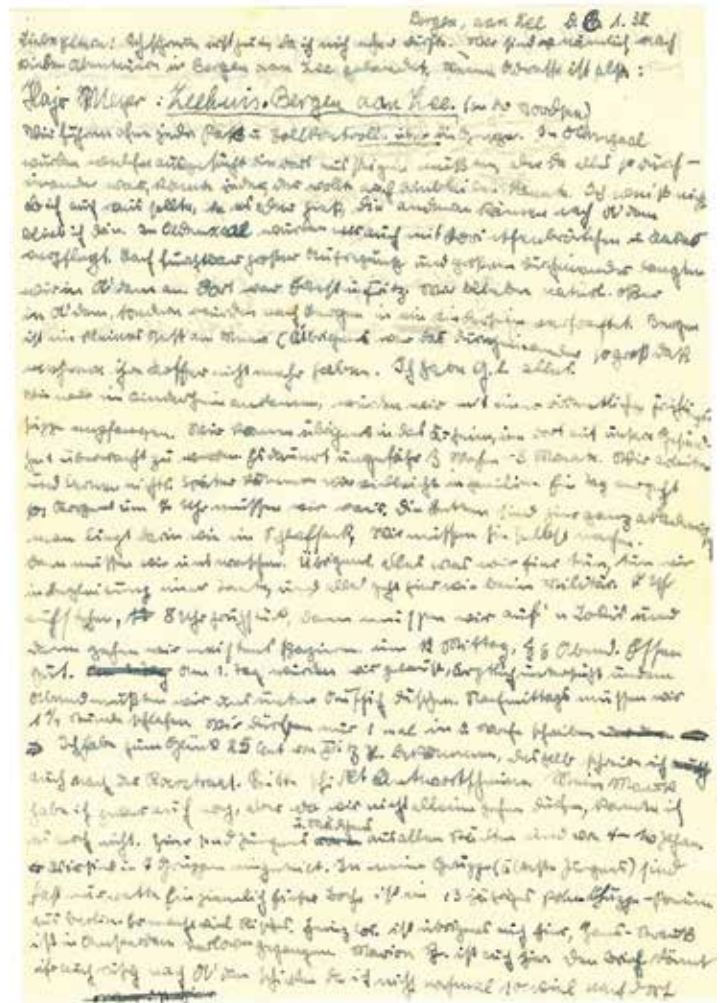
Ook Hajo kwam in Het Zeehuis terecht. Twee dagen na zijn aankomst schreef hij zijn eerste brief aan zijn ouders. Hij meldde dat de kinderen niet vaker dan één keer per week mochten schrijven. Deze regel is later kennelijk losgelaten, want zeker in de laatste weken van zijn verblijf in Bergen schreef Hajo bijna dagelijks. De censuur, waar Hajo in zijn eerste brief al melding van maakte, werd wel gehandhaafd, hoewel er werd getwijfeld aan de juridische grondslag hiervoor.

In Het Zeehuis werd een strak dagschema gevolgd: om 7 uur moesten de kinderen opstaan, waarna ze zelf hun bed (op de militaire manier, volgens Hajo) moesten opmaken. Om 8 uur was het ontbijt, daarna gingen de kinderen wandelen. Om 12 uur en om 17.30 uur werd er weer gegeten. Hoe laat de kinderen naar bed moesten, vermeldde Hajo helaas niet.

Hajo's brieven

De vluchtelingetjes, ook de heel jonge, beseften dat het voor hun ouders niet makkelijk zou zijn om te lezen dat hun kinderen het – om wat voor reden van ook – niet naar hun zin hadden. Daarom pasten zij vaak zelfcensuur toe. Zo schreef Hajo bijvoorbeeld aan zijn ouders dat het eten goed was ("Essen gut"), maar vertelde hij in een interview met mij in 2008 dat het helemaal niet zo lekker was: "In Bergen kregen we 'Zwiebel Gemüse', ik weet niet wat dat was. Gebakken uien met wat vlees erdoorheen. Taai vlees, dat niet lang genoeg gesudderd had en nog taai was. Ik had geleerd dat je alles wat op tafel kwam moest eten, maar heel veel kinderen hadden daar moeite mee." Opmerkelijk is dat het eten in Het Zeehuis koosjer was, hoewel slechts 23 kinderen orthodox leefden. 's Middags moeten de kinderen anderhalf uur slapen, maar de oudere kinderen hoefden zich daar niet zo strikt aan te houden en mochten ook lezen. Er waren tien 'zusters' aangenomen om voor de kinderen te zorgen, die allen Duits spraken. Volgens Hajo was één van hen een Duitse antisemiet, die telkens als de kinderen niet meteen deden wat hen gevraagd werd uitriep "Warum seit ihr nicht in Deutschland geblieben?" (Waarom zijn jullie niet in Duitsland gebleven?).

Meteen al in de eerste brief naar huis beklagde Hajo zich over het feit dat hij niets hoefde te doen en ook niets leerde. In huize Meyer was het belang van een goede opleiding met de paplepel ingegoten. De verantwoordelijke comités worstelden met de vraag of en hoe ze het onderwijs voor de vluchtelingenkinderen vorm moesten geven. Maar in een brief van 25 januari meldde Hajo dat ze Engelse les hadden. Twee weken later was de lijst uitgebreid met Nederlands, en "misschien geschiedenis, wiskunde en aardrijkskunde". Er werd ook Hebreeuws gegeven, maar omdat de docent geen tijd had om naar Het Zeehuis te komen, reisden de kinderen

Hajo's eerste brief aan zijn ouders.

daarvoor "mit der Bahn" naar Alkmaar. Dat zou betekenen dat Bello reed, ook al was het hartje winter. Hajo en zijn vriend Werner Grünbaum hadden expliciet om wiskundelessen gevraagd: op 2 maart schreef Hajo dat er nu één keer per week wiskunde werd gegeven in Het Zeehuis. Hajo vroeg zijn ouders dringend om zijn wiskundespullen, zoals zijn boeken, passer en geodriehoek, naar Bergen op te sturen.

Meteen één van de eerste nachten klom Hajo op het dak. Het werd hem niet in dank afgenomen, net als een ritje door Bergen aan Zee op de 98cc Miele kickstarter motorfiets van de Engelse leraar. Zowel Hajo als de docent kregen van de directrice op hun kop.

In zijn brief van 16 maart stuurde Hajo een getekende plattegrond van Het Zeehuis mee.

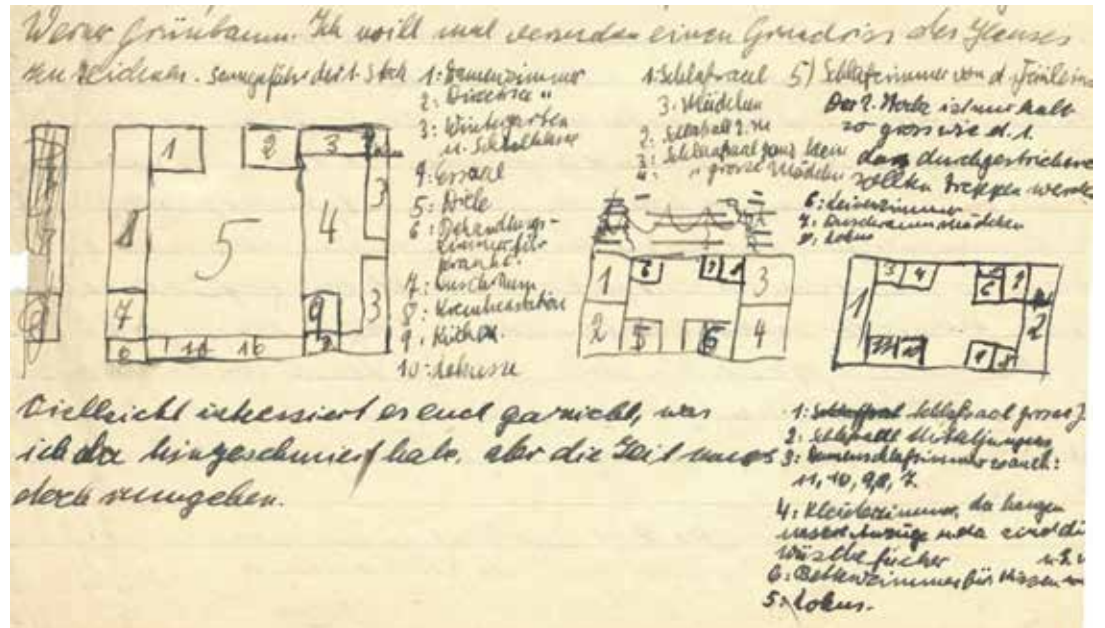
Behalve wandelen, werden er ook andere uitjes gepland. Op 2 februari zagen de kinderen een film in "een kindertehuis met een zwembad". Dit moet wel haast Bio-Vacantieoord op het Russenduin zijn geweest. De film, The little colonel met Shirley Temple, werd in het Engels vertoond: Hajo was teleurgesteld dat hij niet alles verstond.

Op 5 maart was het Poeriem (lotenfeest). 's Middags werd de Megillah, de rol van Esther, gelezen en 's avonds kwamen de jongens van Maccabi Hatzair (een zionistische jeugd Beweging) met een bus uit Amsterdam om de kinderen te vermaken. Ook het avondeten was kennelijk bijzonder: Hajo schrijft dat het bestond uit vlees en leverpastei.

Op dinsdag 14 maart reisde een groepje van twaalf kinderen met de trein naar Amsterdam, alwaar Hajo kennissen bezocht. Vrijdag 17 maart gingen de oudere kinderen per bus naar Alkmaar, waar ze eerst een groothandel bezochten en daarna naar de kaasmarkt. Om 11 uur waren de kinderen boven op de toren van de Waag. Volgens Hajo was de klokkenspeler Joods en speelde hij het Hatikva (lied van de hoop, tegenwoordig het volkslied van Israël). Daarna werd een oude molen bezocht en werd de dag afgesloten met een kopje koffie in een café. Hajo beschreef alles enthousiast en stuurde zelfs een brochure over Alkmaar mee naar Bielefeld. Op 18 maart werd een van de jongens Bar Mitzwe in de synagoge in Alkmaar (Bar Mitzwe is de kerkelijke meerderjarigheid van een Joodse jongen op zijn 13de verjaardag). Hoewel Hajo op 17 maart schreef dat hij hiervoor, samen met de directrice, naar Alkmaar zou gaan, meldde hij later dat hij toch niet geweest was. Het was waarschijnlijk Walter Otto Dreyfuss (geboren op 13 maart 1926) die Bar Mitzwe werd.

Een bezoek aan mevrouw De Kat in Bergen, die, hoewel zij een auto-ongeluk had gehad en daarom in bed lag, Engelse conversatieles aan de kinderen gaf, werd uitgebreid beschreven. Hajo en drie andere kinderen werden door de chauffeur van mevrouw De Kat opgehaald. Hij was onder de indruk van de chauffeur, het grote huis "op een hoge heuvel" en de luxe in het huis, waarover hij uitgebreid aan zijn ouders schreef.

Hajo schreef vaak over zijn kleding. Hij dacht dat hij erg hard gegroeid was en dat zijn kleding te klein werd, maar toen hij werd gemeten bleek dat wel mee te vallen. "Dass mein Anzug kleiner ist, ist Einbildung" (Dat mijn pak te klein is, heb ik mij verbeeld) schreef hij, toen bleek dat hij in twaalf weken 1,5 centimeter gegroeid was. Maar hij was wel drie kilo aangekomen! Maar ja, hij at ook altijd netjes zijn 'Zwiebel Gemüse' op.

Hajo's plattegrond van Het Zeehuis.

FC Zeehuis

Op 1 februari meldde Hajo zijn ouders dat de jongens op verzoek van het Comité voetbalschoenen en standaard padvinderskleding hadden gekregen als clubtenue voor hun voetbalteam. Op 2 maart werd de eerste uitslag gecommuniceerd: FC Zeehuis had op 26 februari met 9-4 gewonnen, waarbij Hajo linksachter speelde. Tegen wie de wedstrijd werd gespeeld vermeldde Hajo er niet bij, maar waarschijnlijk was dit tegen een club uit Bergen-Binnen (BSV of Berdos). Want op 16 maart was het nieuws dat die zaterdag, de 18de, weer tegen 'Bergen' gespeeld zal worden, waar FC Zeehuis al tweemaal van had gewonnen, zoals Hajo trots meldde. De volgende dag zou het team weer "mit dem Zug" naar Alkmaar afreizen om tegen Alcmaria Victrix te spelen. Hajo speelde in ieder geval nog linksachter. Die zondag was ook het afscheidsfeest: op 22 maart verlieten alle vluchtelingenkinderen Het Zeehuis. Het voltallige Bergense voetbalteam zou op het feest aanwezig zijn.

Vertrek

Drie heren van de 'Mannschaft' verlieten Nederland op 9 maart 1940, op weg naar de Verenigde Staten: de gebroeders Heinemann en Arthur Adler. Walter Dreyfuss verliet Nederland ook, maar veel later, waarschijnlijk pas in 1943. Samen met enkele andere vluchtelingen, die zich in Loosdrecht hadden voorbereid op een toekomst in Palestina, probeerden zij de Pyreneeën over te steken om zo naar Palestina te reizen. Maar op een nacht zat Walter op een steen, werd door een slang gebeten en overleed. Werner Grünbaum woonde in de zomer van 1942 bij een gezin in Amsterdam. Hij werd naar Auschwitz gedeporteerd met het eerste transport vanuit Westerbork, op 15 juli 1942. Hermann Grünthal woonde sinds maart 1939 in het Joodse Jongensweeshuis aan de Amstel, vanwaar hij

op 24 juli 1942 via Westerbork naar Auschwitz werd gedeporteerd. Beiden zijn niet later dan 30 september 1942 omgebracht. Ook Gerd Weinberg woonde sinds oktober 1940 in het Jongensweeshuis in Amsterdam. Hij werd op 2 juli 1943 in Sobibor vergast. Werner Strauss woonde uiteindelijk in het Joodse jongenshuis in Arnhem. Toen dat tehuis in december 1942 door de Duitsers werd ontruimd, was Werner al niet meer in Arnhem. Werner kwam op 9 april 1943 als strafgeval in Westerbork en werd op 25 mei 1943 naar Sobibor gedeporteerd, waar hij drie dagen later werd vergast.

Hajo Meyer zelf overleefde de oorlog ternauwernood. Hij was een van de kinderen die naar Ons Boschhuis in Driebergen ging. Na zijn eindexamen in het voorjaar van 1943 dook hij onder, maar werd verraden. Op 1 april 1944 arriveerde hij in Westerbork en op 5 april werd hij naar Auschwitz gedeporteerd. Daar werd hij tewerkgesteld, waardoor hij het kamp en de oorlog overleefde.

Hoe het de andere 87 kinderen verging

In de andere tehuizen die werden gebruikt voor de opvang van vluchtelingenkinderen uit het Derde Rijk was het een komen en gaan van kinderen. In Bergen aan Zee was daar geen sprake van. In de elf weken dat de vluchtelingenkinderen er verbleven, kwamen er zes meisjes bij, gingen twee meisjes weg naar een ander tehuis en vertrokken twee meisjes naar het buitenland; één

Elfriede Ingenkamp. Collectie Yad Vashem.

Wie zitten er in FC Zeehuis?

Er is een foto bewaard gebleven van het team FC Zeehuis. Op de onderste rij in het midden zit Hajo zelf. Van enkele jongens wist hij de namen nog: Werner Strauss (voorste rij rechts), op de achterste rij zijn goede vriend Werner Grünbaum (achter Hajo), en verder naar rechts Gert Weinberg en Arthur Adler (zie de foto).

De jongens van FC Zeehuis.

Grondige bestudering van de groepsfoto van de vluchtelingenkinderen in Het Zeehuis, waarop de afgelopen jaren vele kinderen zijn geïdentificeerd, brengt nog twee namen naar boven: Alfred Heinemann (linksachter), en Walter Otto Dreyfuss (naast Hajo). Dan blijven er nog vier jongens over van wie niemand weet wie ze zijn. Het kan zijn dat de jongen linksvoor Hermann Grünthal is, en de keeper zou een oudere broer van Alfred Heinemann kunnen zijn, Walter. Hij is moeilijk herkenbaar, mede door zijn pet.

jongen werd 'geruild' voor een andere jongen en één van de jongste kinderen emigreerde naar Brazilië. Van de negentig kinderen die op 22 maart werden overgeplaatst, waren er 83 de volle elf weken in Het Zeehuis geweest. De kinderen werden verdeeld over drie andere tehuizen. Vijfendertig gingen naar het Amsterdamse Burgerweeshuis. Achteraf gezien bleek dat voor elf van hen een levensreddende toevalstreffer te zijn geweest, omdat Truus Wijsmuller op 14 mei 1940 de kinderen die op dat moment in het Burgerweeshuis aanwezig waren op een boot naar Engeland wist te zetten. Zevenenveertig kinderen, waaronder Hajo Meyer, gingen naar Ons Boschhuis in Driebergen. Ook in Driebergen zou weer gevoetbald worden, getuige overgeleverde foto's. Een zestal oudere jongens werd in het Jongensweeshuis in Amsterdam geplaatst.

Van de 96 kinderen die in het totaal in Het Zeehuis waren ondergebracht, zijn er na de Duitse inval zeven terug naar hun ouders in Duitsland gegaan. Eén van hen heeft dankzij een ariërverklaring de oorlog overleefd. Twee kinderen vertrokken naar België: van hen overleefde er één. Zoals vermeld overleed Walter Dreyfuss op weg naar Palestina in de Pyreneeën aan een slangenbeet. Negenendertig kinderen emigreerden naar een land waar de Duitsers niet kwamen. Dertig werden via Westerbork naar de concentratiekampen gedeporteerd en vermoord. Elfriede Ingenkamp's lot was bijzonder tragisch. Zij was net op tijd uit het Rotterdamse weeshuis gehaald met behulp van een ariërverklaring. Voor alle zekerheid is zij daarna toch ondergedoken. Op de dag van de bevrijding, 5 mei 1945, kwam zij om het leven in

Amersfoort, waarschijnlijk door een verdwaalde kogel. Zestien kinderen overleefden, waaronder ook zes die de kampen wisten te overleven.

Hajo Meyer bleef na de oorlog in Nederland. Hij overleed in augustus 2014 in zijn woonplaats Heiloo, zes dagen nadat hij op grootste wijze zijn 90ste verjaardag had gevierd. ■

Alle afbeeldingen komen uit de collectie van Hajo Meyer, tenzij anders vermeld.

Bronnen

- Marjolein Bax. Een wrang feest. Hoe velen de bevrijding niet overleefden. Uitgeverij Balans, Amsterdam, 2020. Pagina 98-99.
- Hajo Meyer. Briefe eines Flüchtlings 1939-1943. Berlijn, uitgeverij Frank& Timme, 2014.
- Frans van der Straaten. Om nooit te vergeten. Herinneringen en belevenissen aan/van Palestina pioniers in Nederland gedurende de oorlogsjaren 1939-1945. MES Grafische bedrijven, Capelle aan de IJssel, geen jaar.
- Miriam Keesing. Interview met Hajo Meyer. Heiloo, 17 september 2008.
- Directeur van het Centraal Genootschap voor Kinderherstellings- en Vacatiekolonies aan het ministerie van Binnenlandse zaken, 7 december 1938. Nationaal Archief, Den Haag. Zorg voor de vluchtelingen uit Duitsland, 1938-1942. 2.04.58, inv. nr. 69.
- Brief van mej. T. de Vries aan het ministerie van Binnenlandse zaken, 20 februari 1939. Nationaal Archief, Den Haag. Zorg voor de vluchtelingen uit Duitsland, 1938-1942. 2.04.58, inv. nr. 99.

	In totaal naar Nederland gekomen	1822	
Voor 15 mei 1940	Terug naar Duitsland	7	0,4%
	Naar een veilig land	457	25%
	Naar een niet-veilig land	57	3%
	Met vrachtschip Bodegraven naar Engeland, 14 mei 1940	73	4%
	Nog in Nederland na 15 mei 1940	1228	
Na 15 mei 1940	Naar een veilig land	31	2,5%
	Terug naar Duitsland	80	6,5%
	Naar een ander niet-veilig land	39	3%
	Overleden in Nederland	9	0,5%
	Vermoord in kamp	550	45%
	Lot onbekend	80	6,5%
	Overleefd	439	36%

Overzicht van het lot van alle bekende vluchtelingenkinderen uit het Derde Rijk in Nederland.